

KUN ENHED KAN FRELSE SERBERNE

”De ortodokse kirkers syn på historie, minder og politik i det tidligere Jugoslavien ”

Emil Hilton Saggau, Ph.d., kirkehistorie, Københavns Universitet

En juni morgen i 2005 fløj to serbiske kamphelikoptere uset hen over den Montenegrinske grænse. Deres mål var en hellig ruin på toppen af bjerget Rumija i Montenegro. Kamphelikopterne bragte med sig en blikkirke, som blev placeret på bjergets top. Lokale medlemmer af den serbiske ortodokse kirke havde forberedt et fundamentet på bjergets top og den lokale serbiske ærkebisp stod klar til at velsigne kirken. Kirkens genopstandelse på Rumijas top var, ifølge ærkebispens, et ”kamphelikopter drevet mirakel”, som lokale sagn havde forudset. De to helikoptere, genopbygningen af kirken og ærkebispens velsignelse skete uden om den montenegrinske regering og i stilhed overfor andre etniske og religiøse grupperinger, der også gjorde krav på Rumija som helligdom. Helligdommen på Rumija havde gennem århundreder været et samlingssted for muslimer og kristne. Den nye kirke blev for regeringen og de andre grupperinger en fysisk magtdemonstration, der understregede den serbisk ortodokse kirkes krav på det symbolske sted. En montenegrinsk minister kaldte opførelsen af kirken for ”et blodigt knivdrab på selve det multietniske og – religiøse Montenegro”, og så det som et angreb på den selvstændige montenegrinske stat. Opførelsen af kirken på Rumija er en blandt mange nationale og religiøse konflikter, der har præget dannelsen af det selvstændige Montenegro.

Kernen i konflikterne er spørgsmålet om, hvorvidt den montenegrinske befolkning er en selvstændig nation med ret til egen kirke, eller er en del af det serbiske folk og den serbiske kirke. Min forskning viser de dybereliggende strukturer i denne konflikt, men også den helt konkrete scene, som konflikten udfoldes på. Mine resultater nuancerer og påviser, hvordan europæiske nationer formes af religiøse grupperingers nyfortolkning af deres historie i Østeuropa efter kommunismens sammenbrud.

Spørgsmålet om religiøs identitet er så grundlæggende i lande som Montenegro, at det på ny førte til voldsomme kirkelige protester i 2019 og 2020 fra den lokale serbiske ortodokse kirke mod den siddende montenegrinske regering. De serbiske protester drejede sig om en kontroversiel religionslov, der blev vedtaget juledag i 2019, og som gav den montenegrinske regering ret til at fratage den serbiske kirkes historiske klostre og kirker i landet. Regeringens argument lød, at den serbiske kirke er ved at ødelægge den montenegrinske kulturarv, som i eksemplet med helligdommen på Rumija, hvorfor helligdommene må beskyttes. Regeringen

forsøgte at tage kontrollen tilbage over landets helligdomme og historie fra den serbiske kirke. Min forskning viser ikke blot de underliggende årsager i denne konflikt, men bidrager også med det eneste forskningsmæssige overblik over de konkrete fysiske steder, som kirke og stat slås om.

Afhandlingens fokus

Min ph.d. afhandling tager afsæt i konflikterne som den på Rumija og den voldsomme konflikt i 2019 og 2020. I afhandlingen analyserer jeg, hvordan forskellige ortodokse kirkers genopbygningsprojekter udføres i Montenegro, og hvordan de påvirker dannelsen af stater, nationer og politiske systemer efter kommunismen. Hvert af de kirkelige genopbygningsprojekter er funderet på en række kirkehistoriske fortællinger og påstande, der bundet i en særlig teologisk måde at tænke og udforme historie på. Det er en bestemt måde at praktisere og tænke historie på, som jeg under en samlet betegnelse kalder for *ortodoks historiografisk praksis og ideologi*. Historiografisk praksis betyder i denne sammenhæng den måde, hvorpå de ortodokse praktiserer en ny historisk fortælling om sig selv, fx gennem bygningsværker på gamle helligdomme, som blikkirken på Rumija. Historiografisk ideologi betyder i denne sammenhæng kirkens opfattelse af ”tradition”, ”historie” og det ”hellige”, der er bag ved genformuleringen af områdets kirkehistorie, nationale identitet og det deraf mulige politiske handlingsrum.

Arbejdet med kilder og helligdomme

Arbejdet med historie og politik i det tidligere Jugoslavien i min afhandling, er først og fremmest et arbejde med kilder og helligdomme. Kirkernes leder henvender sig til deres menighed og omverdenen, og genfortæller historien i et væld af tekster, taler og udgivelse. Kilderne skal først findes, renses, oversættes og kontekstualiseres. Jeg har derfor undersøgt den sociale og fysiske virkelighed af kilderne gennem feltobservationer og religionssociologisk arbejde ved helligdomme i Montenegro. Analyse af helligdomme kræver fysisk deltagelse i rituelle begivenheder og en observation af, hvordan kirkerne ser ud, hvor præsterne lægger trykket i prædiken og hvordan landskabet omkring ser ud. Det er et socialt, religiøs og topografisk tegnearbejde, som jeg har foretaget i Montenegro. Et arbejde, der har bragt mig langt ud i de montenegrinske bjergdale, på søer og afsidesliggende ruiner. Denne empiriske optegning af Montenegros religiøse virkelighed indgår i min afhandling, og er den eneste på dette forskningsområde.

Fra mit feltarbejde har jeg bragt de serbiske og montenegrinske kilder hjem, der skulle

sorteres, oversættes og analyseres. I arbejdet med kilderne har jeg tegnet deres indbyrdes relation op og bundet dem op på den politiske og teologiske udvikling. Min afhandling er skrevet i et krydsfelt mellem observationer ved helligdomme i felten og kildestudier. der supplerer hinanden i et helhedsbillede.

Helgener og helligdomme

Analysen i min afhandling viser, at blikkirken på Rumija er en brik i den serbiske ortodokse kirkes krav på historiske steder efter kommunismens fald. Disse krav spiller sammen med nationale krav på helgener og helligdomme, der har praktiske, teologiske og politiske konsekvenser. Sammenhængen mellem den serbiske ortodokse kirkes nye forståelse af områdets kirkehistorie og den serbiske nationale fortælling er tæt. Serbiske nationalister sætter lighedstegn mellem det *at være serber* og *serbisk ortodoks*. Derfor falder serbiske nationalistiske krav på områder, steder og historiske personer sammen med den serbiske ortodokse kirkes krav. Ved at følge denne logik, så er et område, der består af serbiske ortodokse helligdomme som Rumija, en del af den serbiske nation. Derfor udgør den serbiske ortodokse kirkes genformulering af sin historie en politisk udfordring for den nye montenegrinske stat. Montenegro erklærede deres selvstændighed i 2006 fra Serbien, og den politiske elite i Montenegro ønsker at distancere sig fra Serbien.

I min afhandling har jeg undersøgt, hvordan regeringen og en nyoprettet montenegrinske kirke, der er en lokal rival til den serbiske kirke, arbejder målrettet på skabe en anden fortælling end den serbiske. En montenegrinsk fortælling om, hvordan helgener og helligdommene er en del af de montenegrinske klaners evige uafhængighed. De frihedselskende bjergklaner trues i denne fortælling af de serbiske autokrater, der søger at undertvinge klanerne og deres kirke.

Historie som praksis

I min afhandlings første del undersøges det, hvordan de to kirker i praksis udformer denne forståelse af landets historie. Jeg konkluderer her, at deres historieforståelse kommer til udtryk i helgener og helligdomme.

I en prisvindende artikel om nationalisme, der indgår i afhandlingen, påviser jeg, hvordan denne proces med helgener og helligdomme sker i Sydøsteuropa efter kommunismen. I denne proces nationaliserer kirkerne det "hellige" ved helt fysisk at ombygge stederne, (gen-)skabe ritualer, billeder og hellige materialer. I afhandlingens fire forskningsartikler behandler jeg, hvordan de to kirker i praksis nationaliserer helgener og helligdomme i Montenegro. Den

serbiske kirke i Montenegro har i eksemplet med blikkirken på Rumija og kamphelikopteren ombygget en central helligdom, grundlagt et nyt pilgrimsritual og kors, bannere og religiøse billeder. Denne opbygning af en ny kult manifesterer den serbiske kirkes afgrænsning af ejerskabet til det ”hellige” bjerg og dets helgen. En afgrænsning, der lukker de lokale katolikker, muslimer og montenegrinske ortodokse ud af det ”hellige”, som illegitime fremmedelementer. En lignende proces kan findes i den montenegrinske kirke. Den lokale helgen og helligdomme ved Rumija anses af montenegrinerne som integrerede dele af det første lokale kristne slaviske rige, Duklja. Dette rige dyrkes som kirken og Montenegros hellige urkilde. Serbernes og deres kirkes tilstedeværelse er fremmedelementer, der voldeligt forsøger at få kontrol med denne kilde – både i middelalderen og den dag i dag.

Historie som ideologi

Hovedresultatet i min afhandling er en påvisning af den dybe ideologiske struktur i genfortællingen af historien. Det magtvakuum, der opstod efter kommunismen, gav kirkerne mulighed for at genoplive religiøse ideologier. Den serbiske kirke er vendt tilbage til idealet om den hellige usmittede kirke, der skal omdanne det serbiske folk til Guds tjener. Folket skal ombygge Serbien til et kloster, der overskrider nationale grænser og politiske begrænsninger. Denne religiøse ideologi trænger fra Serbien over grænserne til Montenegro og Kosovo. Genopbyggelsen af helligdomme er den fysiske manifestation af ideologien, der skal sikre folkets frelse. I modsætning hertil trækker den montenegrinske kirke på traditionen for rigs- og nationalkirker i den ortodokse verden. Kirken hævder at være den hellige kilde for den montenegrinske nation. En nation som består af det, som en montenegrinsk nationalist kaldte den hellige treenighed ”stat, folk og kirke”.

I min afhandling viser jeg, hvordan ideologien udvikles og hænger sammen med udviklingen i andre ortodokse lande, som Ukraine, Nord Makedonien og Bulgarien. De ortodokse kirkers ideologi er en af de afgørende faktorer, som former og danner Østeuropas nye grænser og nationer. Det er tydeligt i Montenegro, men også Ukraine og Hviderusland. Lokalt præsteskab er med til at danne en ”lokal” modstand mod de ”fremmede” nationers præster. Den nationale og kulturelle selvforståelse, som former de nye stater i Østeuropa, er grundlagt af præsteskabet – og de voldelige konflikter om grænser spejler rivaliseringen mellem præsteskabet i den ortodokse verden. Det ses i dag både i Montenegro, Kosovo og Ukraine – og måske snart i Hviderusland.